

НЕИЗВЕСТНИ СТРАНИЦИ ОТ ПУБЛИЦИСТИКАТА НА НАЙДЕН ГЕРОВ

ИЛИЯ ТОДОРОВ

В главата „Силистра-йолу“ на Вазовия роман „Под игото“ има един особено възбуждащ момент, когато патриотичното настроение достига най-високия си градус: тостът на Бойчо Огнянов за „меча, господът на робите“ наелектризира дружината и някой подканва музикантите да засвирят популярната в ония години песен „Поискал гордий Никифор“. „Това — бележи лаконично Вазов — беше тогава българската марселеза“.

Вазов не споменава името на автора на тази патриотична песен, която в годините на робството е възбуждала сърцата напредно с Чинтуловите бунтовни песни. Може би, когато е писал своя роман „Под игото“, той не е знаел от чия именно ръка са излезли тези стихове, претворени от народа във възбуждаща песен. Тази песен — подобно на много други песни от епохата на Възраждането — се е разпространявала в песнопойките анонимно. Днес вече знаем, че нейният автор е имал сериозни причини да крие грижливо името си — защото този автор е бил руският вицеконсул в Пловдив Найден Геров.

На малцина днес е известно, че Найден Геров е публикувал анонимно и други стихотворения във възрожденския печат. В съзнанието на поколенията той е останал главно с поемата си „Стоян и Рада“, написана в Одеса през 1845 г. В действителност обаче през целия си живот Геров не скъсва напълно с поезията. И може би тъкмо особеността му статут на руски дипломатически представител в Пловдив е една от причините той да не се включи активно в българския литературен живот. Но аз тук няма да разглеждам специално този въпрос, а ще го поставя в светлината на една друга страна от дейността на Найден Геров, която, струва ми се, по същите причини — именно поради особеното си положение на официален представител на руската държава — той е бил длъжен усърдно да прикрива — на сътрудничеството му във възрожденския периодичен печат.

В репертоара „Българска възрожденска книжнина“ на Маньо Стоянов са посочени само няколко публикации на Найден Геров от периода 1857—1876 г., когато той е бил руски дипломатически представител в Пловдив: една дописка до в. „Бълг. пчела“ от 1864 г. по църковния въпрос с подпис „Млъчан“; брошурата „Поп Богомил, първий подвижник между българите“, издадена в Цариград през 1869 г. в печатницата на в. „Македония“, също с подпис „Млъчан“; две езикови бележки, поместени на страниците на в. „Македония“ през 1870 и 1871 г. с подписите „Мушек“ и „Млъчан“; един диалог („Разговор между троица българи Петко, Стоян и Наче“), публикуван също във в. „Македония“ през 1871 г. с подпис „Млъчан“; една малка брошура по правописния въпрос, издадена от Драган Манчов през 1872 г. с подпис „Мушек“; статията „Завещанието на отца Кирила Нektариев“, поместена във в. „Век“ през 1874 г.; един кратък отзив за статията

на Марин Дринов „За новобългарското азбуке“, поместена в сп. „Читалище“ през 1874 г. И това е всичко!

В действителност сътрудничеството на Найден Геров във възрожденския печат е било много по-широко. Оказва се, че той е публикувал — разбира се, анонимно или с псевдоним — дописки и статии в различни вестници и списания, като по този начин е участвувал непосредствено в борбите на българския народ за църковна, културна и политическа еманципация. Без да си поставям за цел да правя цялостна характеристика на публицистичното наследство на Найден Геров, ще се спра на само на някои от публикациите му във възрожденския печат, при това главно на онези от тях, чието авторство е документално потвърдено от материали, запазени в личния архив на Геров: чернови или копия от самите дописки и статии, писма до редакторите на съответните периодични издания и пр.

Сравнително най-многобройни са материалите, посветени на църковно-националната борба. В архива на Найден Геров са запазени редица документи, от които се вижда, че той се е интересувал най-живо от състоянието на българския църковен въпрос през различните етапи от неговото развитие,¹ но по всичко личи, че дейността му особено се е активизирала в края на 60-те години, когато борбата за независима българска църква навлиза в решителната си фаза.

Като пример ще посоча две статии на Найден Геров, поместени в популярния на времето вестник „Македония“, издаван в Цариград под редакцията на П. Р. Славейков. В първата от тях, публикувана анонимно в бр. 9 от 25 януари 1869 г., вземайки повод от заплахите, които гръцкият патриарх Григорий отправил към владите Панарет Пловдивски, Доротей Софийски и Иларион Ловчански, Геров се обявява енергично в тяхна защита и в подкрепа на българската кауза. „Преди няколко години — заявява между другото той — българите повдигнаха глас да се оплакват от гръцкото високо духовенство, което някога в тъмни времена, си присвоило духовна власт и господствование църковно над тях. Патриаршията не щя да даде внимание на жалбите им и тии се отхвърлиха от нея. В тоя разлив троица владци: пловдивският митрополит Паисий, бивший вселенский Авксентий и макариополският епископ Иларион взеха страната на българите. Патриаршията ги отлъчи от църквата, защото престанали да спомекуват името на патриарха и за по-голямо наказание направи да се прятят на заточение. . .“ Н. Геров подлага на остра критика Гръцката патриаршия, която не подбирала средствата в борбата срещу справедливите искания на българите. Фактически тази статия представлява достоен отговор на заплахите, които гръцкият патриарх отправил към тримата висши духовници. Показателното в това отношение е и краткото съпроводително писмо, с което тя била придружена:

Пловдив, 10 януар. 1869

Господине редакторе на вестник „Македония“,

Притваряме Ви един член, който според общето на тукашните граждани мнение, може да послужи за отговор на заплашванията, които патриархът прави на народните владци в писмото си до тях, че ще ги накаже, ако не го послушат да си идат в епархиите. Затова ви молим да го обнародувате и, ако е възможно с превода му на гръцки език и да поканите гръцките вестникари да отговорят на въпросите, които правим. Всички пловдивци щем ви бъдем благодарни за това.

Един за всичките²

¹ БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 587, л. 1—175. Това са фактически ръкописите на двадесетина статии по църковния въпрос, писани от средата на 50-те до началото на 70-те години на миналия век. Повечето от тях са били предназначени за обнародване в българския възрожденски печат.

² БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 587, л. 107. Писмото е от ръката на Найден Геров. Пак тут (а. е. 587, л. 109—121) е запазена и черновата на самата статия, също от негова ръка.

В другата своя статия от това време, поместена пак анонимно във в. „Македония“ (бр. 28 от 7 юни 1869 г.), Найден Геров припомня на читателите кампанията, която в началото на 50-те години гърците подели срещу българите във връзка с новооткритото тогава в Пловдив българско училище. На страниците на в. „О Тилеграфос ту Босфору“ и в други издания те яростно нападали българите, сипели обиди и подигравки по техен адрес. „На мнозина от нашите — подчертава Геров — беше тежко да слушат тия хули и поругания, защото мислеха, че той вик от неприятелите може да обезсърчи ония малцина родолюбци, които с учреждение казаното училище, бяха се наели да повдигнат затыпканата наша народност в тоя град. Тогава един измежду тях, за да ги преговаря, съчинил тая басня:

Един човек, наш някой брат,

в едно село ли или в град,
там нейде си из България,
надолу татък в Романия,
ходил тук-тамо, по света,
да сбора плодове, цветя,
та ги занесъл у дома си,
да ги завъди у града си.
Той си градинка заградил
и в нея всичко насадил,
что бил донел от чужда страна
и гледат — всичко ся прихвана.

Едно е мъничко било,
че в оний град или село,
били пришли отнейде свине,
та че коя отде помине,
градината ще сполети
наоколо ся там върти
та е требвало е да ся пази
в градината да не нагази
тоз род със дълги носове,
что ся въвира тъй да рови
в чужда копаня и въде
от чужда мъка да яде.

Кога градината обрали
свят много в нея са свикали,
та всички тамошен народ
да види пръв от нея плод.
Тогаз насилили онези свине
и те да влязат у градина
и техний свинский главатар
един дебел, дебел шопар
кога зарови и захърка,
от дъно всичко да разбърка,
подигнало ся глъч и вик,
че тойзи кленоух стръвник
градината ще разобори,
но градинарът отговори:

— Нека си рови таз свиня,
таквоз землище, целина,
то трябва да ся разоре,
тогава да роди добре.

Цитираната басня е позната от архива на Геров³, но без неговия коментар тя едва ли би била правилно изтълкувана. Сега вече не е трудно да се досетим, че градината е откритото в началото на 50-те години пловдивско училище, а градинарят, който „ходил тук-тамо по света да сбира плодове, цветя“, е самият Найден Геров; дебелият шопар пък е олицетворение на известния пловдивски грък, отявления българофоб Георгиос Цукалас. „И наистина — подчертава понататък Найден Геров — тогавашните викове от Цукала и кампания, както е познато всякому, не само не направиха пловдивските граждани да напуснат предприятието си, [но и разбудиха народа и по други места и го направиха да ся свести от оний сън, в който бе пренесен]* и да ради за народността си. Така тая басня е била едно предсказание, което наскоро ся изпълни, а сега тя може да послужи за назидание на ония, които ся смущават от ония викове, что е повдигнал пак от някоевреме гръцкият печат въз българите по причина на церковний въпрос — викове, които щат разбудят и най-дълбокозаспалиите“ — заключава Геров.

Ръкописът на тази втора статия също е запазен в архива на Найден Геров; тук е запазена и черновата на следното съпроводително писмо:

Пловдив, 30 мая 1869

Господине П. Славейков,

По-преди ви проводих едно стихотворение, за да го обнародувате във вестника си, но види ся да не сте го намерили за сгодно за обнародване, та затова не се яви досега в листа ви. Сега ви притворям един малък член с друго едно стихотворение и мисля за тях ничто да не бърка да ся обнародват, напротив ще бъде поучително, та изволете, моля ви, да ги вметите в честний ваш вестник. Поздравявам ви и оставям

Ваш. . .⁴

От това кратко, но интересно писмо се вижда, че поезията за Найден Геров е била нещо повече от младежко увлечение, както обикновено се смята, че дори в една зряла вече възраст той е продължавал да пише стихотворения и при това е изпращал част от тях за обнародване в печата. Някои от тези стихотворения са били публикувани и са изиграли известна роля в живота на българското общество. Но тъй като по понятни причини стихотворенията на Найден Геров, както и останалите му публикации, са излизали анонимно, днес е твърде трудно те да бъдат установени.

Ще посоча още една анонимна публикация на Найден Геров, която в много отношения напомня току-що разгледаната. Тя е поместена във в. „Гайда“, г. I, бр. 14 от 14 дек. 1863 г. и съдържа следния текст:

П л о в д и в. — „Курие д'Ориан“ обнародва една дописка от този град за похвала на Гюмюш Гердана. На тази похвала са отзова и „Анатоликос Астир“. Нашия „Съветник“ са и той обади за туй нещо, макар че негово глас да есна на въз друга страна. Когато три от най-първите нашенски вестници пишат за една работа, то ще рече, че е нещо важно и заслужава да се пише и да се говори за него. Дето ще се каже и „Гайдата“ е длъжна да не премълчи и тя каквото знае за туй нещо.

Читателите да не чакат от нас да чуят повторение на похвалите „Курие д'Ориа нови“ или на укорите „Съветникови“, нашата работа е друга. Ний ще изпейме една песен, която знаеме и без да продумама повече ни черна, ни бяла, ще оставим секий сам да си направи заключение от нея.

Имало е едно време

някой пак от гръцко племе,

но не бил той господар,

³ БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 589, л. 53.

^{*} Текстът в скоби е пропуснат при печатането. Тук се възстановява според запазенния ръкопис на автора. Б. м. — Ил. Т.

⁴ БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 585, л. 31—34.

а смирен един пъдар.
Той не искал да се слави,
както има тъй едни,
гледал само как да прави
все по-мложко добрини.
На как си веднъж сполетел
татък нейде в един дол,
хубав някой люцак вол;
и нали бил благодетел
ей какво се сетил той:
„Я виж случай, боже мой,
Този вол от добра воля
аз сега да го заколя,
месото му да изям,
кожата му да раздам,
на туй нещо отгоре
колко добрини ще сторя!“
И посегнал, та заклал
тоз вол той, кат своя стока,
и месото му прибрал,
с добродетел пак висока
кожата му той раздал
по сирмаси милостия—
на вам добродетел дивна!
— Туй пък дето от старна
добрини му са принизват,
за качака пастарма
някои си са облизват.“

Наистина, в случая не разполагаме с преки документални доказателства за авторството на Найдено Герова, но, струва ми се, че те не са и нужни — повече от очевидно е, че цитираното хумористично стихотворение е излязло от неговата ръка. Като косвено свидетелство за авторството на Найдено Герова може да се посочи едно негово писмо от същото време до редактора на в. „Гайда“, което започва с думите: „Бае Гайдаре, Я понадуите по-яката Вашата за с в е с т я в а н и е б ъ л г а р и т е „Г а й д а“, та да ги свестите по-скоро да ся пазят добре от гърците. . .“⁵ За сътрудничеството на Найдено Герова в „Гайда“ свидетелства също и едно стихотворение, запазено в ръкопис в неговия архив, писано по същото време (1864) по повод на завръщането от заточение на българските владичи Илирион Макариополски и Авксентий Велешки:

Байне ле баче Гайдаре,
люто е время настало!

Что има, сестро, пищялко,
та тъй плачевно ти пишиш?
Има си и зло, и лоше,
али доброто по-много.

Все добро, браино, от бога,
от бога още, от царя,
али до бога високо,
а пък до царя далеко,
па между бога и царя
има си гръцки патрика,

⁵ БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 587, л. 10—11.

в църквити ни ся задръстил,
няма де бога да молим;
пред царя ся е изправил
от ясно лице негово
той с лъжи, още с клевети
верний му народ затулил,
та плачем ние в тъмнота
и варякаме на пусто.
Едва ся дочу плачът ни
до милий царя честитий,
та дал висока заповед
владиците ни тегловни
от изгон да ся повърнат.
при свой народ да дойдат.⁶

В своите статии и дописки Найден Геров не се ограничава само с въпросите на църковно-националната борба, а засяга и редица други въпроси, актуални за българското общество през третата четвърт на XIX в.: във връзка с просветното дело, със състоянието на езика и правописа, със състоянието на периодичния печат, с икономическото и политическото положение на народа. Например във в. „Македония“, бр. 29 от 15 юни 1868 г., е публикувана неговa кореспонденция от Пловдив, в която се разглеждат някои проблеми на образователното дело. Основната мисъл, която е прокарана в тази статия, е за необходимостта „да дадем на народа да разбере, че на сегашното време не стига онова учение, с което сме ся поминували досега“⁷. В друга дописка на Найден Геров от Пловдив, публикувана пак във в. „Македония“ (бр. 50 от 1 ноември 1869 г.), се поставя интересният въпрос за необходимостта в българските вестници да се поместват съобщения за нововъведените или отменени вече данъци. „Твърде полезно би било — подчертава той — както за народа, така и за вестникарството в такива случаи, какъвто е गरेказаний, сиреч, кога се вдигне някакъв данък или ся наложи нов или уобще нова наредa, ново узаконение от страна на правителството, да се обнародува в нашите вестници за знаяние. За народа ще е полезно това, защото така всякой ще познава царските нареди и ще знае что трябва да дава, та да го не скубят несправедно един и друг с царско имя за свой джеб. За вестникарството ще е полезно, защото кога вестниците имат нечта, които е потребно да знае народът и които го ползват по-отблизо, тогава и читателите, следователно и спомоществователите шат са повече.“⁸ Освен посочените от М. Стоянов публикации на Н. Геров по въпросите на езика и правописа във в. „Македония“ откриваме и други две статии (в бр. 44 и 46, съответно от 25 април и 2 май 1870 г.) в рубриката „Язикословни придирки“. Авторството на Н. Геров и в този случай е документално засвидетелствувано от запазените в личния му архивен фонд чернови.⁹

Както се вижда, сътрудничеството на Найден Геров във в. „Македония“ е било доста продължително и редовно. Затова, когато в края на август 1869 г. този вестник бива спрян от турската цензура за срок от един месец, той решава да изрази своя енергичен протест срещу това беззаконие на турското правителство. Разбира се, в условията на робството е било немислимо да се критикуват решенията на правителството на страниците на легалните вестници, издавани в

⁶ БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 589, л. 168.

⁷ Черговата на тази статия също е запазена в архива на Н. Геров, ЕИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 585, 25—30.

⁸ Тази дописка също е публикувана анонимно. Авторството на Найден Геров се установява въз основа на запазената чернова в неговия архив — БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 584, л. 1—2.

⁹ БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 58, л. 25—34.

Турската империя. Затова Геров адресира своята протестна дописка до издавания по това време в Букурещ в. „Отечество“. Дописката е публикувана в бр. 11 от 3 октомври 1869 г. с подпис: Първан. В своя репертоар „Българска възрожденска книжнина“ М. Стоянов отбелязва тази публикация, като изказва предположение, че зад псевдонима „Първан“ се крие може би Н. Първанов.¹⁰ Авторски ръкопис на въпросната дописка в архива на Н. Геров не е запазен, но за сметка на това съществува друго, не по-малко категорично доказателство за неговото авторство: собственоръчното му признание в един друг документ, където между другото се казва: „Редакцията на вестник „Отечество“ има добрина да обнародва в брой 11 дописа ми от 10 септември за спирането „Македония“, с което турското правителство наказва по онова време тоя вестник за един месец“.¹¹ Ясно става прочее, че псевдонимът „Първан“ принадлежи на Найдено Геров.

Оказва се, че Найдено Геров е публикувал на страниците на в. „Отечество“ и други статии. Несъмнено негова е обширната статия „Поп Богомил“, поместена в бр. 16 от 7 ноември 1869 г. Това се вижда от псевдонима, с който тя е подписана (Млъчан) и се потвърждава документално от запазената в личния му архив чернова.¹² Но онова, което трябва специално да се подчертае, е, че Найдено Геров не е пропуснал възможността да използва свободната трибуна на този вестник, за да разобличи турските зверства. В бр. 17 от 14 ноември 1869 г. той помества обширна статия под наслов „Обяснение за живота на християните в Турско“ с дата „Тракия, 25 окт. 1869 г.“ Статията е напечатана анонимно, но авторството на Найдено Геров е извън всякакво съмнение, тъй като в неговия архив е запазена собственоръчната му чернова, придружена при това с черновата на съпроводителното писмо до редактора на в. „Отечество“ Пантели Кисимов.¹³ Преди да разгледам тази интересна статия, ще цитирам въпросното писмо, тъй като от него добре проличават подбудите, които са ръководили Найдено Геров при написването ѝ:

„Г-ну Пантелию Кисимову

16 окт. 1869

Притварям Ви един член за обнародване във в. „Отечество“. Той стана малко по-дълъг от приведените в него факти, но съпоставлението такива факти най-красноречиво показва състоянието на християните под турска власт.

Добре би било наведе нашите да записват такива факти с всичките им подробности, както то са представените в притворения член и каквито за последните 7—8 години аз имам записани няколко стотини. Това е потребно не за да се хесапим с турците, защото, ако дойде работата дотам, то всякой от нас има да се разправя с тях — кой за баща, кой за майка, кой за брат и сестра или за роднина и едва ли ще се намери някой, който да няма лично за какво да се повдигне. Но това може един ден да ни послужи да докажем на покровителите на турците какво е турското правителство, което тий така поддържа за щета на християните, та да разберат, че турците никога няма да ся оправят и под тяхна власт християните никога няма да бъдат обезпечени нито за имота си, нито за живота си.“

Още първите редове на статията ни въвеждат в атмосферата на турските жестокости и беззакония: „На 16 тоя октомври посякоха в Пловдив един българин на имя Игнат, шестдесетгодишен човек, овчар от село Пещера в Татар-пазарджишка каза, защото убил един турчин. Това убийство ето как стана. Някои си турци от истото село хванали нешто си карез на казаный Игната, та му изгорили плевнята и му ся захвалили да го убият. И наистина, през мая на 1868 г. ся съберат няколко души, та обиколят мандрата на Игната, за да го уловят.“

¹⁰ М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Т. 1. С., 1957, с. 300.

¹¹ БИА при НБКМ, ф. 22, а. е. 587, л. 45.

¹² Пак там, а. е. 581, л. 105—192.

¹³ Пак там, а. е. 584, л. 3—12.

Нататък се разказва как в положение на самоотбрана Игнат от Пещера застрелял един от турците, които го нападнали, как той бил жестоко измъчван, за да се признае за виновен и как бил осъден на смърт. След това Н. Геров изнася редица факти за убийства на българи в Пловдивско, пред които турската власт си затваря очите. „Ето как — подчертава той — правят турските началства, когато турчин убие християнин. Но това не е всичко, а често ся случва, та не само, че не наказват убийцата, ако е турчин, а убития християнин, а още и мъчат християните, дето е станало убийството.“

Следват нови примери за издевателства на турските власти над българското население. „Такива примери като горните — заявява Геров — мога да наредя до 30—40 за последните две-три години и все така по име: кой е убийцата, кой е убития и де, кога и как е станало убийството. А трябва да кажа, че аз не съм в положение да зная всичко и от многото малко научавам, та да ся знаят всичките случаи има, за да излязат стотина само в санджака ни, а по всичката държава може да се наброят и хиляди християни, убити от турци, а ни един от убийците ненаказан, а един християнин, за да ся запази от турци, които нападнали въз него да го трепят, ако се случи да убие някого от тях, наказва ся като убийца, както посечения завчера в Пловдив Игнат. И какво наказание! Който чуе, кожата да му настърхне. Именно зачтото роднините на убития, что правят да-вия за него били пет души, та главата на Игната да не се отсече отвед-нъж, а пет пъти да ся басне, та от петия път да ся отсече — и така и стана. Освен това според сегашния закон трупът на обесен или засечен престъпник само 2½ часа трябва да седи на местото, дето е станало наказанието и после да ся вдигне, а Игната не стигна дето посякоха в пазарен ден, а и не оставиха да вдигнат трупа му преди да ся минат осем часове, та да ся търкаля цял ден каквото да видят всичките селене християне какво постигат ония, които вдигат ръка въз турчин.

С такива върлвания въз християните турците са направили, та българите, които някога са били прочути юнаци, да достигнат да не смеят да вдигнат ръка въз турчин. Но ония времена вече заминаха безвъзвратно и сега такива безчеловечия не само че не плашат никого, но и още повече повдигат християните въз турците. И наистина такива безчеловечия от страна на турците сега правят на християните таково впечатление, чтото ако да разбираше турското правителство, щеше да се увери и то, че ония комитети които то мисли, че има да повдигат българите въз него, е само то с областните началства, които с несправдливите си събуждат и най-дълбоко заспалите от християните, и ако върви още няколко време така, ще ги направи да рекат: „две ръце за една глава, па да ся чини что ще!“

В началото на 1870 г. Н. Геров обнародва в „Отечество“ още една протестна статия срещу насилията и произволите, на които е подложено българското население (бр. 29 от 13 февр. 1870, с. 115). Този статия има дата: „Тракия, 5 януария 1870 г.“ и е подписана с познатия псевдоним „Първан“. Авторството на Н. Геров и в този случай е безспорно, тъй като в архива му е запазена собственоръчната чернова на статията.¹⁴ Като взема уж повод от анонимната публикация в бр. 17 от 14 ноември 1869 г., той изнася нови примери на турски зверства и издевателства над българското население. „На 6 юния 1868 — разказва Геров — един пловдивски заптие на име Водинли Хюсеин в селото Извор посред пладне и пред всичките селяни пробол някого си Кръстьо Стоянов, който и втория ден умрял от това; но зачтото това село е населено само от християни, та не ся намерил турчин да свидетелствува, че казанния заптие Хюсеин пробол тогози сиромаша, началството не щяло да познае Хюсеина за убиеца и го оставило без най-малко наказание.

¹⁴ БИА при НБКМ, бр. 22, а. е. 584, л. 13—16.

Сичко това е истина и ако да беше останала работата дотам щяхме да кажем, че макар и да ся изгуби един човек, то поне другите селяни няма да теглят; но ето какво ся случи преди няколко време.“ Следва разказ как селяните от Извор, които казвали истината при разпита, били подлагани на нечовешки изтезания. „Да правим — продължава Геров — обяснения на това отнасяние на дженабетски или джинаетски меджлиш то е съвършено излишно; работата сама показува какви са съдовищата ни и какво има да чакат християните от тях и от преобразованията на новите нареди, които правителството не престава да прави. Да не мисли някой, че тоя случай е едно изключение и че такива насьде може да ся случават. Нека ми бъде простено да разкажа и за един друг от многото, които стават сякой ден“. След като съобщава редица случаи на издевателства над българското население в дните, когато се набира редовна войска за турската армия, в това число и издевателства от страна на българомохамеданите, които също давали войници, Н. Геров заключава: „После, отиват някои си, та казват, че мохамеданството не бърка за напредванието на един народ и че турците с тая вяра могат да ся възродят и да станат и те хора. Ще бъде, когато потекат реките нагоре!“

Посочените две обширни кореспонденции от Тракия, за които разполагаме с категорични доказателства, че принадлежат на Найден Геров, ни дават основание да поставим въпроса за авторството и на други няколко кореспонденции от Тракия, намерили място в емигрантския печат. Така в бр. 13 от 17 окт. 1869 г. на „Отечество“ е поместена под наслов „Глас от Тракия“ дописка, в която се изнасят данни за теглото на българския народ в условията на османското владичество. Дописката има неопределения подпис „Тракийските българи“, но е твърде вероятно нейният автор да е Найден Геров. Основание за подобно предположение намираме не само в нейната тематична и идейна насоченост, но и в следния коментар на редакцията на „Отечество“ от уводната редакционна статия към същия бр. 17 от 14 ноември 1869 г., където е поместена статията „Обяснение за живота на християните в Турско“:

„В миналий 13 брой поместихме един „глас от Тракия“, с който нашите от тамо съотечественици ся оплакваха от несносни турски лошевини и понеже от боязи и предпазване, види ся, не обемаше онези подробности, които ся изискуват за достоверността на такива плачевни събития, ний между другото забележихме на нашите от тамо съотечественици и ги молихме да не м а т с т р а х а да казуват чисто имената на градовете, дето става злото, както и имената на пострадавшите. Забележванията ни хванаха мястото си. Прихме едно цяло описание, във вид [на] статия, на убийства, станали в една малка област на Тракия от няколко време насам — факти толкоз истински, колкото и красиво показующи състоянието на християните под турската власт.“

Но ако тази статия, напечатана под наслов „Глас от Тракия“, принадлежи на Найден Геров, безспорно негови са и няколко други аналогични статии, поместени във вестниците „Дунавска зора“ (бр. 40 от 26 авг. 1868) и „Народност“ (бр. 22, 25, 32, 35 и 40 съответно от 17 март, 13 април, 20 юни и 16 юли и 20 септември 1868), тъй като авторът на статията в „Отечество“ сам ни препраща към своите по-ранни публикации на същата тема. Този въпрос засега не може да бъде решен с положителност, тъй като в съдържанието на статиите има както много „за“, така и някои „против“ авторството на Найден Геров. Във всеки случай, посочените статии са твърде интересни и заслужават да бъдат специално проучени.

Едва ли двете разгледани кореспонденции в „Отечество“ са единствените публикации на Найден Геров в емигрантския печат. Някои ръкописи от неговия архив свидетелствуват, че той е възнамерявал да обнародва и други материали на страниците на свободните от турската цензура издания. Запазена е например

черновата на следния памфлет срещу известния русенски валия Мидхат паша който очевидно е бил предназначен за публикуване в отвъддунавския печат:

„Българе!

Чули сте върлуването на валията в Дунавския вилает, на бясното куче Мидхат паша. И който не е чул, да слуша, та от неговите беснотии да разберете и вие какво ви чака, та, ако сте люде, что трябва да правите, за да не ви довършат.

Откак разобори докрай народа с непомерни данъци, безпрестанни ангарии и тежки глоби, ненаситникът на българска мъка Мидхат поиска да съсипе и първенците му, да премахне избраните младежи, да събори всяка подпора да няма кой да се застъпи за сиротиня, та да я тъпчат турци безабрано. Затова той набеди българите, че искат да повдигнат глава, та избеси мнозина, изпрати на сюрдюн повече, иззапря в тъмница безбройно множество и даде на турци и черкези воля да бият християните кой както може и Дунавът понесе изсечени тела — мъже, жени и деца.

Стари майки и бащи оплакват избиеените си синове, горки сирачета викат за избитите си, иззапрени и на сюрдюн пратени бащи. Вдовици варякат за изгубените си мъже. А тий горки плачеве, тези жални викове, това пресипнало варякане ся чуло на султана като сладка песен, като голяма похвала, та заповядал насьде, по всичката му държава да ся направят вилаети и всичките да ся наредят така, както Мидхат паша наредил Дунавския вилает, та насьде да ви разоборят, да ви съсипят, да премахнат по първите ви хора, да останете като гора от пожар опалена, никога да не цъфнете, до века връх да не вдигнете и от корен да изсъхнете.

И който ся окопитил по-напред, та оставил майка и баща, дом и имане и бягал на чуждо място, да не мисли, че ще ся избави от турска ярост. Жадните за българска кръв турци и там ще го намерят.¹⁵

В архива на Найдено Герова са запазени и няколко стихотворения, писани през 60-те и 70-те години, с подчертана антигурска насоченост. Като своеобразна поетична успоредница на цитирания памфлет срещу Мидхат паша може да се разглежда например следното стихотворение, насочено срещу турския султан:

Не дочакал ново лято
наш омразний властелин!
Да ся скъса ся молете
всички, всички с глас един.

Ден до пладне да живее
тоз изеднишкий султан,
поврага да ся спелее
неговий неправ диван.

Нека пукне, да с избави
християнският род от днес,
в Черно море, в Дунав, в Сава
да потъне тоз лют бес.

Нека чуят вси дръжави,
че ся махнал от света
тоз омразний и кръвавий
на изедници баща.

Оле боже, правий боже,
от света го погуби

¹⁵ БИА при НБКМ, бр. 22, а. е. 584, л. 41—42. Черновата е недовършена. Засега не ми се удаде да установя дали този памфлет е бил обнародван в българските вестници, издавани в Русия. А може би той е трябвало да бъде напечатан отделно като позив, като хвърчащ лист?

и престол му от подноже
ти наскоро отреби.

та омразното му име
да се махне от света,
да изгасне, да изгине
с негов месец и звезда.¹⁶

Особено показателно е едно друго стихотворение, написано в навечерието на Априлското въстание и съдържащо открит призив за въоръжена борба. Фрагменти от това стихотворение са запазени и днес в архива на Найден Геров¹⁷, но пълният му текст е обнародван през 1897 г. в сп. „Илюстрация Светлина“, където е посочена и датата на написването му: „Пловдив, 1875 г.“:

Вик се вика из Балкана,
та се слуша по света:
българинът на крак стана,
та си иска свобода.

Чуйте шопи и загорци,
македонци, романи,
сбирайте се под пряпорици
храбри български момци.

Стига вече толкоз време
роби турчину да сме,
на тоз люто диво племе
потъпкано владане.

Не жалейте братко драга,
кой е вреден за войник,
да изгониме без трага
тоз изедник и кръвник.

От насилник да отбием
наша мила башина,
та свобода да запишем
на връх Стара планина.

Ой, свободо, мила драго,
на живота доброта,
без теб няма нищо благо,
няма сладост на света;

без теб мила по добре е,
да не съм жив да съм роб,
без свобода в свет по-зле е
от каквото в тъмен гроб.

Макар и да не блестят с особени художествени достойнства, тези стихотворения не са безинтересни. Те заслужават внимание преди всичко като автентични документи за настроенията и външния на Найден Геров — една от големите личности на Българското възраждане, — чиято богата и разностранна дейност все още не е задоволително проучена. Разгледаните дописки и статии и цитираните стихотворения ни убеждават, че съществува тясна връзка, бих казал, пълно покритие, между проявите на Найден Геров като публицист и поет. Защото за

¹⁶ БИА при НКМ, ф. 22, а. е. 589, л. 164.

¹⁷ Пак там, л. 142.

него, както и за повечето от нашите възрожденци, всички средства са били подчинени на една единствена, върховна цел — освобождението на народа от чуждоземното робство (различни са били само схващанията за пътищата, по които може да се стигне тази крайна цел).

Поставяйки въпроса за сътрудничеството на Найдено Геров във възрожденския печат, аз съм убеден, че по-нататъшните проучвания ще разкрият нови и може би по-интересни страници от неговата публицистична и литературна дейност. В случая тази работа е значително улеснена, тъй като разполагаме с надежден ключ за установяване на авторството — сравнително добре запазения изключително богат личен архив на Найдено Геров. Необходимо е този архив — в това число и новопостъпилите и обработените в последно време документи — да бъде проучен паралелно с възрожденския печат. Изнесените тук материали са, надявам се, убедително доказателство за резултатността на подобен подход. Те обаче съвсем не изчерпват въпроса. Моята задача бе само да обърна внимание върху тази недостатъчно проучена страна от дейността на Найдено Геров.